

УДК 130:1:316

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.86-99

ОНТОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ВІЙНИ РОСІЇ В УКРАЇНІ

О. О. Гордійчук*

Однією з головних причин війни Росії в Україні є історично сформована кардинальна ментальна відмінність між росіянами та українцями, що відображається у аксіологічних парадигмах народів, соціокультурному укладі, політичному режимі тощо і, відповідно, – у світогляді, традиціях, нормах та правилах поведінки, особливостях життєдіяльності. Ці народи реалізують різні цивілізаційні проекти: українці – європейський, росіяни – азійський.

Основними екзистенційними цінностями українців є свобода, індивідуалізм, миролюбність, толерантність, емоційність, ліризм, працелюбність, здатність облаштовувати оточуючий світ естетично привабливо та ін. Українці історично є частиною європейської цивілізації, визнають та підтримують демократичні цінності та свободи.

Натомість для російського суспільства, ментальність якого формувалася в умовах тоталітарних та авторитарних режимів, знищення прошарків, що тяжіли до демократичних цінностей та ліберальних ідей, характерні антизахідні світоглядні орієнтири та антиамериканізм, не переосмислена попередня радянська конфронтаційна психологія. Існування РФ у сучасному вигляді можливе через панування сильної державної влади у поєднанні зі служінням великій ідеї, що надихає росіян терпіти складні матеріальні умови, відсутність належних прав і свобод. Суттєвий вплив здійснює релігія.

Концептуальне осмислення фундаментальних ментальних відмінностей розширює контекст причинно-наслідкових зв'язків, допомагає глибше розуміти ситуацію, обирати оптимальні дієві механізми поступового успішного вирішення складної геополітичної ситуації, що загрожує усьому світу, зупинити тиранію та фашизм російського зразка.

Ключові слова: європейська цивілізація, азійська цивілізація, українська ментальність, російська ментальність, демократичні цінності, авторитаризм, тоталітаризм.

ONTOLOGICAL REASONS FOR RUSSIA'S WAR IN UKRAINE

O. O. Hordiichuk

One of the main causes of the Russia's war in Ukraine is the historically formed fundamental mentality difference between Russians and Ukrainians, which is reflected in the axiological

* Кандидат філософських наук, доцент
(Державний університет "Житомирська політехніка")
hordiichuk@ztu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4606-9188

paradigms of these peoples, ontological foundations, socio-cultural system, political regime, etc. and, accordingly, in the worldviews, traditions, norms and rules of behavior, and peculiarities of life is substantiated. These peoples are implementing different civilizational projects: Ukrainians – European, Russians – Asian.

The existential values of Ukrainians are freedom, individualism, peacefulness, tolerance, emotionality, lyricism, hard work, the ability to make the world around aesthetically pleasing, etc is substantiated. Ukrainians have historically been part of European civilization, recognizing and supporting democratic values and freedoms.

Instead, the Russian society, whose mentality was formed under totalitarian and authoritarian regimes, destruction of layers that tended to democratic values and liberal ideas, is characterized by anti-Western worldview and anti-Americanism, and in addition – the previous Soviet confrontational psychology has not been rethought.

The existence of the Russian Federation in its current form is possible due to dominance of a strong state power combined with service of a great idea that inspires Russians to endure difficult material conditions and lack of proper rights and freedoms. Religion also has a significant impact.

A conceptual understanding of fundamental mentality differences broadens the context of causes and effects, helps to more deeply understand the modern full-scale war, to choose the best effective mechanisms for the gradual successful resolution of the complex geopolitical situation that threatens the whole world, and to stop Russian-style tyranny and fascism.

Key words: European civilization, Asian civilization, Ukrainian mentality, Russian mentality, democratic values, authoritarianism, totalitarianism.

Постановка проблеми. Тему дослідження актуалізує повномасштабна військова агресія Росії в Україну, яка розпочалася у лютому 2022 року масовим вторгненням з ракетними обстрілами, захопленням та окупацією території, численними жертвами як серед військових, так і мирного населення. І це не є війна за ресурси й розширення території (хоч цей компонент теж вагомий). Це – жорстока ідеологічна колоніальна війна, геноцид українського народу [1], що обрав демократичний шлях розвитку, інтеграцію до спільноти європейських країн.

Багато хто в Україні та в світі загалом не вірив, що Росія наважиться масово атакувати мирну країну у ХХІ ст. через безглуздість цієї війни, невинуватну варварську жорстокість у час новітніх технологій, поступу й прогресу. Однак з 2014 року на українських територіях російські військові вбивають, викрадають, катують, гвалтують, грабують і нищать, брешучи усім і собі, що це не вони, масово продукуючи фейкові новини про загрозу від українців, про нібито українську громадянську війну тощо. Намагаються видавати бажане за дійсне, приховати, що їх "король

голий" і є вбивцею, міжнародним злочинцем [2]. Злочини проти цивільного та військового населення України, техногенні й гуманітарні катастрофи, здійснені російськими "визволителями"/злочинцями показують справжнє потворне обличчя РФ – найбільшого терориста ХХІ століття, мета якого – знищення України та привласнення її історичної спадщини.

Міжнародна спільнота прогледіла розквіт російського фашизму, недооцінила його масштаб та можливості в поєднанні з імперськими амбіціями, формування й зміцнення в російському суспільстві ідеологічного культу війни, що включає пам'ять про перемогу СРСР над Німеччиною у Другій світовій війні (на цій пам'яті створено низку спекуляцій та деструктивних наративів, що монополізують перемогу, відкидаючи допомогу союзників; не визнають, що СРСР теж був агресором і окупантом), виправдовує військові злочини Росії у Придністров'ї й Абхазії (1992–1993), Чечні (1994–1996, 1999–2009), Грузії (2008), Сирії (2011–2022), а з 2014 року і в Україні [3] – анексію Кримського півострова та захоплення частини територій Донецької і Луганської областей України з проголошенням там

квазідержавних утворень, контрольованих російськими бойовиками.

Виглядає, що світ не знав, не розумів якими цінностями та ідеями живе російське суспільство, наскільки далеко можуть зайти хворобливі амбіції російської влади. "Цінності сучасної цивілізації потребують захисту. Мир, прогрес та права людини нерозривно пов'язані. Держави, які вбивають журналістів, ув'язнюють активних людей чи розганяють мирні демонстрації, становлять загрозу не тільки для своїх громадян, а й для всього регіону та миру у світі" – зазначила у виступі під час отримання Нобелівської премії миру (2022 р.) українська правозахисниця Олександра Матвійчук [4].

Кремлівські тролі волали, що Україна буде окупована за 72 години, нібито тут чекають Росію і т. п., і т. ін. Але так не сталося. Стримали масовий наступ, не дали захопити столицю, відкинули окупанта назад, звільнили частину окупованих територій Збройні Сили України, загони територіальної оборони, звичайні пересічні українці, що вийшли боронити свої міста та селища з бандерівськими смузи і навіть голірuch. Сотні тисяч людей різних професій добровольцями відправилися на фронт, масово розгорнувся волонтерський рух. Вдалося зберегти стабільність державного управління, фінансової та банківської системи, логістичних шляхів, постачання харчових продуктів, ліків та інших необхідних товарів. Працівники енергетичного та комунального секторів забезпечили роботу та швидке відновлення критичної інфраструктури, яка особливо потерпала під час терористичних атак восени 2022 та взимку 2022–2023 рр.

Виглядає, що світ не знав, не розумів масштаб відважності й волелюбності українського народу, здатність самоорганізовуватися у складні часи, масовий вибір відстоювати демократичні цінності та свободи навіть ціною власного життя.

Підтримка України у боротьбі з агресором об'єднала цивілізований світ. Це і військова та гуманітарна допомога, жорсткі санкції, акції протесту, все, що ізолює й послаблює РФ. Водночас не менш важливе значення має успішне протистояння в інформаційній війні, що ведуть проросійські сили по всьому світу: обізнаність суспільства у ситуації, критичне сприйняття інформації, її перевірка, активна громадянська позиція [5].

Світ має більше знати про Україну й Росію: що це за держави, хто такі українці та росіяни, чи дійсно в них багато спільного. У цих відповідях основні причини російсько-української війни. Як взагалі можливо, що у XXI столітті сотні тисяч вбивають, а мільйони росіян це підтримують? І як корелюють між собою кремлівські нарративи "українці, росіяни, білоруси – один братський народ" та тотальна ненависть росіян до українців, бажання принизити, підкорити, знищити?

Мета дослідження: проаналізувати ментальні відмінності між українцями та росіянами, аксіологічні матриці й онтологічні засади їх життєдіяльності.

Дискусія та результати. Війна Росії проти України триває вже чотири століття у різних формах – захоплення територій, заборона української мови та культури, русифікація, переписування історії та привласнення української культурно-політичної спадщини, репресії, винищення прошарку інтелігенції (розстріли, ув'язнення, депортації до Сибіру тощо), придушення селянського опору та розкуркулення (штучними голодоморами російська влада вбила більше 10 млн українських селян), ідеологічна пропаганда та ін.

Принижуючи українців, білорусів та інші колонізовані народи, жорстоко придушуючи їх опір, Росія весь час свого існування будує власну імперію, безкарно переписуючи історію та створюючи вигідні їй штучні нарративи, зокрема – "українського народу не існує", "Київська Русь –

прабатьківщина російського, а не українського народу" і т. д., веде "холодну війну" з Західним світом.

Зрозуміти дії Росії з раціональної позиції не можливо. Ідеологія "руського миру", імперські амбіції російської влади не визнають існування України як самодостатньої держави, що обрала самостійний шлях та курс на євроінтеграцію, для них ми й надалі є частиною "московсько-православного цивілізаційного проекту".

Російський політикум та вагома частина його електорату (особливо імпершовіністи) вважають розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст., вбачають у Західному світі (європейських країнах, США) своїх ворогів.

Значна частина російського суспільства підтримує ідею месіанства – імперські стереотипи й ностальгію за "великою могутньою Росією", антизахідницькі світоглядні орієнтири та антиамериканізм, не переосмислена попередня радянська конфронтаційна психологія [6].

Фактично сьогодні РФ здійснює "повторну колонізацію". Адже якщо є українська й білоруські нації, то відповідно – немає імперського російського народу, що містить в собі велико-, мало- і білорусів.

Саме тому проросійські сили ведуть проти України інформаційну та насильницьку війну: сіють дезінформацію, маніпулюють суспільною свідомістю, нав'язують ідеї, спрямовані на відновлення колоніального становища України, формують образи кривавих націоналістів, меншовартості українського народу щодо російського; ведуть повномасштабну війну нібито як країна-визволитель, а по факту є агресором, що вбиває та катує військових і мирне населення, викрадає і вивозить дітей, знищує фізично – стирає з лиця землі, селища, міста, що не може захопити й підкорити.

Російське суспільство у своїй переважній більшості не чинить відчутного опору. Більше того, суттєва

його частина підтримує війну [7]. Загалом це є наслідком тривалої масштабної пропаганди та репресій щодо тих, хто не підтримує дії влади. За останні роки десятки тисяч росіян, що є прихильниками демократичних цінностей та ліберальних ідей, виїхали за кордон, що ще більше погіршило ситуацію в країні. В умовах авторитарного режиму, відсутності свободи слова та вибору, фізичного знищення опозиції, тотальної цензури тощо постають питання: яким є сучасне російське суспільство? Хто є ці люди, що здійснюють геноцид та екоцид в Україні, погрожують світу ядерною зброєю? Які їх цінності та прагнення? чи взагалі існує російське громадянське суспільство?

Влада РФ не очікувала на такий потужний і затятий опір окупації з боку місцевого населення, підтримку українців від США, європейських країн та багатьох інших по всьому світу. Припускаємо, що з низки причин вона не взяла до уваги, що українці суттєво різняться від росіян, що в основі онтологічного фундаменту екзистенційної парадигми українського суспільства – волелюбність [8].

Ментальність українців базується на архетипах Свободи та особливого сакрального ставлення до власної Землі [9: 18]. Українці, як і європейці, вважають насильство неприйнятним та принизливим. Російсько-білоруський наратив про право держави на використання сили проти своїх громадян в Україні не спрацював. Під час всенародних революцій та в умовах війни українці чинять відважний опір, боронять свою свободу навіть ціною життя, чим викликають захоплення всього світу. Саме тому символом військового опору стала відповідь українського військового-пограничника з о. Зміїний (акваторій Чорного моря) російському військовому кораблю на пропозицію здатися (послав у відомому напрямку [10], куди, зрештою, через кілька місяців він і був відправлений

влучанням двох українських ракет "Нептун").

Аналізуючи історію українсько-російських відносин, маємо визнати, що у східнослов'янських народів – українського, російського та білоруського є досить багато спільного – особливості світосприйняття, культурні традиції, православна віра, мовні подібності. Пояснення, насамперед, в історичному досвіді тісного сусідства та у перебуванні у межах тих самих державно-політичних утворень (Київської Русі, Речі Посполитої, Московського царства, Російської імперії, СРСР).

Історична ж доля кожного народу мала свої суттєві відмінності, самобутню культуру. Кардинально різними є ментальності українського та російського народів, їх фундаментальні онтологічні цінності.

Визначаємо ментальність як інтегральну ознаку народу (соціальної спільноти), що формується протягом усієї історії його існування й відображає особливості духовного світу – спосіб відчуження та мислення, особливості світосприйняття, патерни поведінкових реакцій, фундаментальні цінності (усвідомлювані й латентні), звичаї та традиції тощо [11: 78–79]. У час кризи ментальні риси активізуються, стають видимими та впливовими їй приховані (латентні) риси.

Основними сформованими історично рисами української ментальності є: волелюбність, емоційність та чутливість, ліризм, філософічність, щирість і душевність, індивідуалізм, почуття колективізму на добровільних демократичних засадах, антеїзм, працьовитість, хазяйновитість, розвинене почуття приватної власності, відкритість до сприйняття інших культур, розвинений естетизм. А також нестабільність і суперечливість вдачі; брак колективної волі, національної солідарності, згоди; слабка здатність сприймати й засвоювати нові ідеї на масовому рівні (наприклад, ідею ринкової економіки); "комплекс жертви", пристосуванство, запроданство, толерування

корупційних порушень; комплекс другорядності, меншовартості, провінційності ("селянський менталітет"); правовий нігілізм (неповага до законів, масове ухиляння від їх виконання) [12: 59–60].

Колискою української історії є могутня держава Київська Русь – середньовічна східноєвропейська феодальна монархічна держава зі столицею в Києві (IX–XIII ст.), а також Галицько-Волинське князівство (XII–XIV ст.). Ці державні утворення мали надбання та традиції, міцні зв'язки з європейськими країнами, однак через руйнівні напади кочівників, монгольські вторгнення, внутрішні владні суперечки були послаблені та поглинуті більш могутніми сусідами. Однак навіть в часи колоніальної залежності українська еліта "тяжילה" до Європи (представники більш заможних українських родин здобували європейську освіту та професійні навички, одружувалися з європейськими представниками, а відтак долучалися до європейської цивілізації, переймали цінності та установки, передовий досвід).

Становлення ж росіян здійснювалося в інтеграції з угро-фінськими та тюркськими субетносами. Це яскраво простежується у рисах російської ментальності: світобаченні, мові та культурі, у відмежуванні від Заходу й демонстрації відверто негативного ставлення до європейського світу ("антизахідні" течії у російському суспільстві – євразійство, "слов'янофільство", нині – неоевразійство та ін.).

Чотири століття перебування України у складі Російської імперії нагромадили глибокий шар підробок та фальсифікацій, було створено безліч ідеологічних міфів (про "старшого брата", "спільну колиску" трьох братніх народів, принципову "першість" росіян в усіх сферах життя і т. п.), які сховали під собою суттєву частину історичного зміст їх історії, культури, духовності [13: 322].

Російські історики, переписуючи історію на замовлення московських царів, відводили Україні місце молодшого брата великоруського народу, який прагне бути з ним єдиним цілим. Український історик та громадсько-політичний діяч М. Грушевський, на початку ХХ ст. обґрунтувавши окремішність та самотність української історії з часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, вказував, що між українським та московським (російським) народом існує величезна історична, культурно-духовна межа, глибинні відмінності, які не бачать тільки люди, зашорені століттями російської пропаганди. Український народ історично тяжіє до західної культури з пануванням цінності людини та її свободи (в основі – хліборобські слов'янські племена), хоч і має східні орієнтальні впливи; російський натомість, хоч і є певною мірою європеїзований, має орієнтальний дух з яскраво вираженим азійським впливом, що не надає цінності окремому людському життю (в основі – кочові угро-фінські племена) [14: 141–144].

Протягом століть російські державні утворення (Велике князівство Московське, Московське царство, Російська імперія, Радянська Росія, РФ) вибудовували особливий світ з власними принципами, який протиставлявся Західній цивілізації і вселенському православ'ю. Серед основних умов формування – значна протяжність територій, тривале монголо-татарське іго, специфічна система організації влади, фактична відсутність інституту громадянського суспільства.

Однією з найперших наукових ґрунтовних розвідок, метою яких був комплексний компаративний аналіз українців та росіян, є праця українського історика, етнографа, громадського діяча М. Костомарова "Дві руські народності". Базуючись на всебічному аналізі історичних, релігійних, етнополітичних чинників формування і розвитку українського й

російського народів, М. Костомаров обґрунтував суттєві відмінності у світоглядних установах, особливостях усіх сфер життєдіяльності, відтак розмежував ці два народи. Серед основних рис українців М. Костомаров виокремив глибоку релігійність, потяг до демократії та цінування свободи, переважання індивідуалізму над обцинністю. Зокрема, він зауважив, що "плем'я Південноруське мало відмінним своїм характером перевагу особистої свободи, Великоросійське – перевагу общини" [15: 46]; у росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю, українець, натомість, більше цінує окрему людину ніж загальність [15: 62].

У працях М. Костомарова також знаходимо відомості, що у Південноруського народу було викрадено його назву: "Катерина II своїм повелінням дарувала московському народові ім'я руського і заборонила йому вживати стародавнє ім'я своє – москвитяни" [15: 16].

С. Плохій, український історик, що побудував наукову кар'єру в США, і є спеціалістом з історії Східної Європи у своєму ґрунтовному дослідженні походження слов'янських націй та домодерних ідентичностей в Україні, Росії та Білорусії підсумував, що окрема модель московської ідентичності сформувалася у XV–XVI ст. на ідеях вірності цареві, московського православ'я як єдиної істинної релігії [16: 391]. У всіх трьох східно-слов'янських державах розвивалися окремі національні ідентичності [16: 396].

Про кардинальні відмінності між українцями та росіянами пише низка науковців, серед них виокремимо праці П. Штепи та Є. Гуцало.

Український історик та публіцист, громадський діяч в еміграції П. Штепа стверджує, що росіяни (москвини) не мають нічого спільного з українцями і взагалі слов'янами – ні фізично, ні духовно, адже перші (москвини) є азіатами, а другі (українці) – європейцями [17: 27].

Дослідник вказує такі особливості ментальності росіян:

- історично сформований кочовий характер, що виявляється у нездатності до ефективного ведення господарства, адже через постійні переміщення у прадідів росіян не було потреби будувати й облаштовувати довготривалі приміщення;

- неробство, лінощі, нездатність до творчої праці;

- недовіра ("москвин нікому не вірить"), адже століттями існував обов'язок виказувати ворогів царя, імператора, диктатора та ін., та й без добре організованої системи виказу, без систематичної протекції та нагородження зрадників, росіянам би не вдалося загарбати й утримувати протягом тривалого часу інші народи, часом навіть сильніші за них;

- сила – єдиний аргумент, що "його розуміє й шанує москвин" [17: 28–37].

Український письменник і журналіст Є. Гуцало у праці з красномовною назвою "Ментальність орди" осмислює історичний розвиток Російської імперії як азійської деспотії, народ якої позбавлено і уявлень, і прагнень до побудови правової держави західного зразка. Більше того, поневоливши Україну і запровадивши тут свої порядки, імперія перервала перспективи демократичного розвитку України, які були закладені в історичних традиціях ще від елементів народовладдя в Київській Русі. Взаємини українського і російського народів дослідник розглядає в контексті протиставлення двох типів цивілізацій – осілого, землеробського, з одного боку, і кочового, загарбницького, з другого. Поширившись на величезному просторі, призвичаєний до грабінництва, існування коштом чужої праці, народ-завойовник руйнує усталений, органічно вписаний в довкілля господарчий лад поневолених народів, їх звичаї, культуру, ідентичність, ментальність. Науковець закликає українців докласти усіх

можливих зусиль, щоб не бути втягнутими у євразійський простір [18: 45].

Український філософ С. Дацюк у виступі на міжнародній конференції "Війна ідентичностей: Росія проти заходу" (листопад 2015 р.), підсумував багаторічні дослідження рис російської ментальності, виокремив основні:

1. Уникання відповідальності, делегування іншим – колективу, громаді, державі, Богу (Отцеві), будь-кому, але не собі, що є свідченням схильності росіян до різних форм колективного підпорядкування й залежності (імперської, церковної, радянсько-ідеологічної, масмедійної та ін.).

2. Примат загального (колективного) над особистим й індивідуальним. Колективний патерналізм в Росії породжує підданство. Солідарність твориться й безпрецедентно керується державою через примус, пропаганду й зомбування з максимальним залученням ЗМІ та знищенням інакомислячих. Фундаментом солідарності є ненависть до Заходу, до "невдячних" українців, грузинів та інших зовнішніх "ворогів", що успішно відвертає увагу від низки внутрішніх проблем.

3. У виборі між розумом і почуттями росіяни у своїй переважній більшості обирають почуття (емоційний порив, а досить часто й емоційний надрив). Ця риса впливає на життя "за настроєм": то під впливом хандри, то безмежних веселоців. А також спричиняє нездатність до дисципліни й відомий усьому світу "вічний російський бардак", ситуації авралу навіть у планомірних процесах.

4. Прагнення жити по правді, тяга до справедливості є більш вираженою, ніж устремління до свободи. У цьому пункті С. Дацюк звертається до аналізу травм Росії, особливо ХХ ст. (пов'язаних з революцією 1917 р., з Другою світовою війною, сталінськими репресіями, обірваною хрущовською відлигою, брежнєвським застоєм, горбачовським розпадом СРСР та ін.), що "отруїли російську душу". Ще століття тому росіяни щиро вірили у

світову справедливість, а нині вірять у "справедливість для Росії" і жахають весь світ своєю злобою, агресією й шовіністичними настроями.

5. Легітимація злочинства, хабарництва й обману. Чи не найбільшим деструктивним чинником в російському суспільстві є маніпуляції, які звели у ранг офіційної політики.

Усе це актуалізує питання: чи можливо взагалі домовлятися з Росією, якщо вона невпинно бреше всьому світу? Більше того, ще й сама не хоче правду від брехні відрізнити. І така реальність входить в дисонанс з іншою рисою російської ментальності – прагненням до справедливості й правди. Відтак, російська держава своєю імперською політикою й безкарністю пригнічує "російську душу", руйнує її загадковість і створює таку розгадку, яка "жахає весь світ, але перш за все – сусідні з Росією народи і мислячих людей в самій Росії" [19].

Підтвердження зазначених рис російського духовного світу, заклики визнати свої слабкі сторони й разом працювати над їх змінами знаходимо в працях російських дослідників М. Бердяєва, М. Козлова, Ю. Прохорова, І. Стерніна, Е. Рачіна, М. Розова, О. Юрєвича, Д. Ушакова та ін.

Ще у ХХ ст. російський філософ українського походження М. Бердяєв у праці "Русская идея" зауважив, що у типовій російській душі багато простоти, прямої, вона без хитрощів, для неї не є характерною афектація, пафос, аристократичний гонор. Це – душа, що легко опускається й грішить, потім кається, болісно усвідомлює свою ницість перед Богом.

М. Бердяєв вбачав таємницю російської душі у протиріччях, суть яких він представив у риторичних запитаннях: яким чином самому бездержавному народові вдалося створити таку величезну й могутню державність; чому самий анархічний народ так покійно кориться всюдисущій бюрократії, чому вільний духом народ не хоче вільного життя, не

має прагнення бути мужнім будівничим, має жіночу природу, пасивну й покійну в державницьких справах, що завжди чекає жениха, чоловіка, володаря? Антиномічність проходить червоню ниткою крізь усе російське буття.

Людина ніколи не була для російського народу творцем його історії чи хоча б власної долі; її життя завжди визначалося зовнішніми факторами: Богом, церквою, державою, наукою, вірою, економікою і т. п, але не нею самою.

М. Бердяєв вбачає позитивний вихід Росії у розкритті в ній мужнього, особистого, формуючого початку, оволодіння власною національною стихією, іманентне пробудження діяльній свідомості, відповідальності.

Чи багато змінилося в російській ментальності за майже сто років з часу публікації рефлексій М. Бердяєва? Парадоксально, що й сьогодні ті, хто не може налагодити життя у власній країні, прагнуть врятувати все людство й навчити його жити "високодуховно", а по суті – вбивають, катують, гвалтують, грабують.

Російські науковці Ю. Прохоров та І. Стернін у праці "Русские: коммуникативное поведение" (2006 р.), аналізуючи комунікативну поведінку росіян, виокремили такі риси ментальності:

- соборність (колективізм буття, свідомості, пріоритет загальних інтересів над особистими);
- душевність суспільних відносин та взаємодій на усіх можливих рівнях (гуманність, м'якість, доброта, схильність пробачати й забувати образи);
- пасивно-спостережливе мислення (невтручання, інерційність: "пока гром не грянет, мужик не перекрестится", "инициатива наказуема" та ін., твердження "час – гроші" не для росіянина);
- історична терплячість та невибагливість ("всё образуется", "всё к лучшему", "Христос терпел и нам

велел", "стерпитися – слюбитися" і т. п. і звідси ж традиційний російський нігілізм, швидкий перехід від бунту до покірності);

- побутова імпульсивність, емоційність; необачність; схильність до крайнощів;

- ухилення від закону й правил (правовий нігілізм);

- потреба в ідеалах;

- прагнення до справедливості;

- другорядність матеріального ("не имей сто рублей, а имей сто друзей", "не в деньгах счастье", "будет день – будет пища" та ін.);

- надія на централізоване вирішення усіх проблем (перекладання відповідальності за свою долю на зовнішні сили – царя, президента, керівника, Бога: "на всё воля Божья");

- віра в можливість швидкого й простого вирішення проблем та ін.

Російський філософ М. Розов у дослідженні "Современный российский менталитет: разнообразие габитусов и направления изменений" (2010 р.) зазначив, що серед негативних рис (недоліків) російської ментальності, як правило, найбільш зауважальними є роз'єднаність, низький рівень дисципліни без підпорядкування й примусу, правовий нігілізм, патерналістська підданська культура, максималізм і "метання від крайності до крайності". Менш поширеними, однак досить виразно вираженими у російському суспільстві, на думку М. Розова, є схильність до холопства, улесливості, насильства, лицемірства, нетерпимість до іншого й шовінізм. Серед позитивних ментальних рис – адаптивність, винахідливість, сприйнятливості до нового, стійкість до злиднів, терпіння, душевна теплота й турбота про близьких, почуття обов'язку, сильний потяг до справедливості й праведного осмисленого життя, безкорисливе служіння сформованим ідеалам та Батьківщині.

Інші російські дослідники також відмічають внутрішню суперечливість, різноспрямованість ціннісних

орієнтацій і настанов російської ментальності, її основних рис. Так, доктор психологічних наук М. Козлов у праці "Российский менталитет" (2013 р.) загалом розкриває й обґрунтовує подібний набір рис російської ментальності, а самою проблемною рисою вважає тотальний негативізм, взаємну недовіру, звичку "жити почуттями". Закликає позицію Жертви, характерну для російської ментальності, змінювати на позицію Автора.

Підданські настрої росіян були посилені шляхом масового винищення російською владою у ХІХ–ХХ ст. суспільних прошарків інтелігенції, підприємців, науковців, що тяжіли до ліберальних цінностей. Пропагування й нав'язування общинних, а згодом корпоративних цінностей, їх примат над цінностями індивідуальними стали можливі завдяки особливостям соціально-економічного устрою й політиці СРСР, зокрема – державній (загальнонародній) та корпоративно-колгоспній формам власності.

Важлива складова російської соціокультурної ідентичності – єдиновладне правління, неділимість та моносуб'єктивність влади, що традиційно має сакральну легітимацію та всенародну підтримку. Прийняте від Візантії, модифіковане відповідно до місцевих реалій, українське православ'я за своєю сутністю далеке від ідеологічних принципів одержавлення російської церкви, накладання ідеологічних і політичних аспектів.

Варто підкреслити, що ці висновки мають узагальнений характер та відображають пануючі у суспільстві тенденції. Ситуація може дещо різнитися відповідно до регіону, соціального статусу тощо.

Для нашого дослідження становить цікавість аналіз аксіологічних складових української та російської ментальних структур, що сформувалися історично, закріплені у духовному й правовому полі системами цінностей та уподобань, суспільних орієнтацій, домінуючих моделей

соціальної поведінки, типових реакції на зовнішні та внутрішні подразники тощо.

Результати соціологічних досліджень 2021 року засвідчують, що у ціннісному спектрі українців у той час домінували універсалізм, доброта, конформізм, безпека. Найнижчі показники мали багатство і стимуляція. Самостійність, гедонізм та досягнення утримувалися на середньому рівні [21].

Згідно дослідження, проведеного в Україні у вересні 2022 року, 92% респондентів найвищою цінністю вказали життя людини. Більше 80% – свободи та права людини, взаємну допомогу та довіру. Суспільну злагоду найвищою цінністю вважає 71% респондентів. Найбільше розділилися думки щодо цінності "виконання розпоряджень керівництва" – 37% погоджуються з такою тезою, 41% ні, 22% не змогли дати відповідь [22: 63].

У РФ в умовах авторитаризму й відсутності свободи слова, об'єктивні соціологічні дослідження з оприлюдненням реальної суспільної думки наразі неможливі. Ми звернули увагу на пропозиції Міністерства культури РФ на 2023 рік, що офіційному сайті. Традиційні цінності тут визначені як "моральні орієнтири", які "передаються від покоління до покоління і забезпечують громадянську єдність". Ніби в паралельній реальності до ситуації в країні та жорстоких загарбницьких війн серед основних вказані цінності життя, гідності, прав та свобод, високі моральні ідеали, гуманізм, милосердя, взаємоповага тощо. Серед нетипових для демократичних суспільств цінностей: колективізм, абсолютне заперечення "егоїзму", примат держави над особистістю. Основні загрози "деструктивних ідеологій" міністерство культури вбачає у "діяльності екстремістських і терористичних організацій, діяч США та їхніх союзників, транснаціональних корпорацій".

Завершуючи дослідження аксіологічної складової української та

російської ментальності звернімо увагу на те, які цінності можна вважати їх солідаритетами – "соціальним клеєм", консолідуючою силою на рівні народу.

У Росії офіційно такими цінностями вважаються "Православие – самодержавие – народность".

Сформував ціннісний компас, який би консолідував українське суспільство, спробував П. Порошенко під час президентської виборчої кампанії 2019 року і це були "Армія. Мова. Віра". Наступний Президент України В. Зеленський, його команда та значна частина українського суспільства спочатку недооцінювали ці цінності, не вважали їх фундаментальними. Але тепер вони є основою державної політики влади [23].

Сьогодні українці консолідовані спільною метою перемогти й прогнати окупантів зі своєї території, повернути полонених, відбудувати Україну. Збільшується кількість україномовного населення, зростають тенденції плекання всього українського й неприйняття та засудження російського разом із нав'язаними колоніальними стереотипами [24]. Для багатьох українців держава набула особливої екзистенційної цінності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В основі російсько-української війни лежить загарбницька політика та імперські амбіції Росії, цивілізаційне протистояння, бажання привласнити українську культурну спадщину. Онтологічним підґрунтям війни є історично сформована кардинальна відмінність між українською та російською ментальностями через приналежність до різних цивілізацій, що відображається у світоглядних особливостях, цінностях, пріоритетах, патернах психо-поведінкових реакцій тощо.

Існування Росії, формування її культу "могутньої імперії" (хоч і паразитарної за своєю суттю держави) протягом століть відбувалося шляхом агресивної експансії, переписування власної та привласнення чужої історії

(насамперед української), фізичного винищення інтелігенції, придушення опозиційних настроїв, діяльності потужної пропаганди.

У свідомості росіян міцно вкорінені шаблони покори, примат загального (колективного) над особистим, сформовані під тривалим ідеологічним впливом пануючої влади в умовах тоталітарного й авторитарного політичних режимів з регулярним застосуванням пропаганди та маніпуляцій, залякування, фізичного знищення опозиції.

Для українців, як і інших європейських народів, характерним є

сповідування демократичних цінностей та свобод, яскраво виражені індивідуалізм, свободолюбність, миролюбність, толерантність. Найвища цінність – людське життя. Інститут президента, який сприймається як цар і Бог росіянами, для українців чужий. Демократичні вибори, реформа децентралізації стали вагомим досягненням України з часу проголошення незалежності. Особливістю української екзистенції є поєднанні ліричності, емоційності з мужнім завзяттям відстоювати власні цінності та свободи, навіть ціною власного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Snyder T. The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker*. 2022. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war> (дата звернення: 14.08.2023).
2. International Criminal Court issues arrest warrant for Russian president Vladimir Putin *Euronews*, 17/03/2023. URL: <https://www.euronews.com/2023/03/17/international-criminal-court-issues-arrest-warrant-for-russian-president-vladimir-putin> (дата звернення: 14.08.2023).
3. Мележик Т. Війни Росії за останні десятиліття та наслідки "руського міра" для країн, куди приходили росіяни, 18.03.2022. URL: <https://tsn.ua/exclusive/viyni-rosiyi-za-ostanni-desyatylittya-ta-naslidki-ruskiy-mir-dlya-cih-krayin-2012068.html> (дата звернення: 14.08.2023).
4. Промова Олександри Матвійчук на врученні Нобелівської премії миру (2022). *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/12/12/162157/> (дата звернення: 14.08.2023).
5. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. *West versus East, Tyranny versus Democracy. Ethnic in progress*. 2023. Vol. 14, 1, P. 4–23. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1> (дата звернення: 14.08.2023).
6. Шульга М. Російський дискурс геополітики: Монографія. Київ, ПАРАПАН. 524 с.
7. Dudek A. Reakcje społeczeństwa rosyjskiego na inwazję Rosji na Ukrainę (24.02–24.04.2022). URL: <https://rosjoznawstwo.uj.edu.pl/reakcje-spoleczenstwa-rosyjskiego-na-inwazje-rosji-na-ukraine> (дата звернення: 14.08.2023).
8. Гудименко Ю. Ніщо так не характеризує українця будь-якого часу, як це слово – свобода. 2021. URL: <https://uainfo.org/blognews/1611331072-nishcho-tak-ne-harakterizue-ukrayintsya-bud-yakogo-chasu-yak-tse.html> (дата звернення: 14.08.2023).
9. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. Випуск 1 (84). С. 15–19. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27850/> (дата звернення: 14.08.2023).
10. Романенко В. "Русский корабль, иди на х.й!": захисники Зміїного відповіли ворогові. *Українська правда*, лютий 24, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/25/7325592/> (дата звернення: 14.08.2023).
11. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир, Вид-во "НОВОград", 2021. 372 с.

12. Гордійчук О. Етногенез та основні риси української ментальності: соціально-філософський контекст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2021. Випуск 2 (90). С. 52–62.

13. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: "кордоцентричні мотиви". Київські обрії : історико-філософські нариси / ред.: В. Горський, М. Ткачук. Київ: Стилос, 1997. 359 с.

14. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Укладач, автор передмови і коментаря О. Л. Копиленко. Київ: Т-во "Знання" України, 1991. 240 с.

15. Костомаров М. Дві руські народності. К.: Українська прес-група, 2012. 72 с.

16. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. Київ: Видавництво "Критика", 2015. 429 с.

17. Штепа П. Українець і москвин. Дрогобич, 2008. 688 с.

18. Гуцало Є. Ментальність орди, або ж творення "євроазійського простору". Київ: Просвіта, 2015. 58 с.

19. Дацюк С. Російська ментальність: загадка, вигадка і незмінна субстанція. 2015. URL: <https://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-i-nezminna-substantsiya.html> (дата звернення: 14.08.2023).

20. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. К.: Таксон, 1997. 237 с.

21. Покоління незалежності: цінності та мотивації. Соціологічна група Рейтинг, 2021. URL: HTTPS://RATINGGROUP.UA/RESEARCH/UKRAINE/POKOLENIE_NEZAVISIMOSTI_CENNOSTI_I_MOTIVACII.HTML (дата звернення: 14.08.2023).

22. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – десята хвиля дослідження. Аналітичний звіт Центру економічного відновлення, НДО та Gradus Research, вересень 2022. URL: https://gradus.app/documents/301/Gradus_EU_wave_10_UA.pdf (дата звернення: 14.08.2023).

23. Дорош С. "Армія. Мова. Віра". Як гасла Порошенка стали гаслами Зеленського. *BBC News Ukraine.* 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64175314> (дата звернення: 14.08.2023).

24. Гордійчук О. Етнічні стереотипи: особливості формування та функціонування. *Українська полоністика.* 2023. Том 21, № 1. С. 73–82. URL: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-1> (дата звернення: 14.08.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Snyder, T. (2022). The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker.* URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war> (last accessed: 14.08.2023). (in English).

2. International Criminal Court issues arrest warrant for Russian president Vladimir Putin. *Euronews,* 17/03/2023. URL: <https://www.euronews.com/2023/03/17/international-criminal-court-issues-arrest-warrant-for-russian-president-vladimir-putin> (last accessed: 14.08.2023). (in English).

3. Melezhyk, T. (2022). *Viny Rosiyi za ostanni desyatylittya ta naslidky "rus'koho mira" dlya krayin, kudy prykhodyly rosiyany* [Russia's wars in recent decades and the consequences of the "Russian peace" for the countries where Russians came]. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vyni-rosiyi-za-ostanni-desyatylittya-ta-naslidki-ruskiy-mir-dlya-cih-krayin-2012068.html> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

4. Promova Oleksandry Matviychuk na vruchenni Nobelivs'koyi premiyi myru [Oleksandra Matviychuk's speech at the awarding of the Nobel Peace Prize]. (2022). *Istorychna pravda.* URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/12/12/162157/> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

5. Hordiichuk, O. (2023). The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *Ethnic in progress.* Vol. 14, 1, P.

4–23. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1> (last accessed: 14.08.2023). (in English).

6. Shulga, M. (2006). *Rosiys'kyu dyskurs heopolityky: Monohrafiya*. [Russian discourse of geopolitics: a monograph]. Kyiv: PARAPAN. (in Ukrainian).

7. Dudek, A. (2022). *Reakcje społeczeństwa rosyjskiego na inwazję Rosji na Ukrainę* [Reactions of Russian society to Russia's invasion of Ukraine]. (24.02-24.04.2022). URL: <https://rosjoznawstwo.uj.edu.pl/reakcje-spoloczenstwa-rosyjskiego-na-inwazje-rosji-na-ukraine> (last accessed: 14.08.2023). (in Polish).

8. Hudymenko, YU. (2021). *Nishcho tak ne kharakteryzuye ukrayintsya bud'-yakoho chasu, yak tse slovo – Svoboda* [Nothing characterizes a Ukrainian of any time like this word – freedom]. URL: <https://uainfo.org/blognews/1611331072-nishcho-tak-ne-kharakterizue-ukrayintsya-bud-yakogo-chasu-yak-tse.html> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

9. Hordiichuk, O. (2018). *Arkhetypy ukrayins'koyi mental'nosti: sotsial'no-filosofs'kyyanaliz* [The archetypes of Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis], *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk 1 (84). P. 15–19. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27850/> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

10. Romanenko, V. (2023). "Russkyy korabl', ydy na kh.y!": zakhysnyky Zmiynoho vidpovily vorohovi ["Russian ship, go to f*ck yourself!": Zmiine's defenders respond to enemies]. *Ukrayins'ka pravda*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60777420> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

11. Hordiichuk, O. (2021). *Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya* [Mentality in the age of globalization: a monograph]. Zhytomyr: NOVOhrad. (in Ukrainian).

12. Hordiychuk, O. (2021). *Etnohenez ta osnovni rysy ukrayins'koyi mental'nosti: sotsial'no-filosofs'kyy kontekst* [Ethnogenesis and the main features of Ukrainian mentality: socio-philosophical context]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filososfs'ki nauky*. Vypusk 2 (90). P. 52–62. URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/246507> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

13. Bychko, I. (1997). *Mental'na spivzvuchnist' ukrayins'koyi ta yevropeys'koyi filososfs'kykh tradytsiy: "kordotsentrychni motyvy"*. Kyiv'ski obriyi: istoryko-filosofs'ki narysy [Mental consonance of Ukrainian and European philosophical traditions: "cordocentric motives"]. Kyiv: Stylos Editions. (in Ukrainian).

14. Hrushevs'kyi, M. (1991). *Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'* [Who are the Ukrainians and what they want]. Kyiv: T-vo Znannya Ukrayiny Editions. (in Ukrainian).

15. Kostomarov, M. (2012). *Dvi rus'ki narodnosti* [Two russki nationalities]. Kyiv: Ukrayins'kapres-hrupa Editions. (in Ukrainian).

16. Plokhyy, S. (2015). *Pokhodzhennya slov'yans'kykh natsiy. Domoderni identychnosti v Ukrayini, Rosiyi ta Bilorusiyi* [The origin of the Slavic nations. Pre-modern identities in Ukraine, Russia and Belarus]. Kyiv: Krytyka Editions. (in Ukrainian).

17. Shtepa, P. (2008). *Ukrayinets' i moskvyn* [The Ukrainian and the Muscovite]. Drohobych. (in Ukrainian).

18. Hutsalo, YE. (2007). *Mental'nist' ordy* [The Mentality of the Horde]. Kyiv: Vyd. dim KyievoMohylyans'ka akademiya. (in Ukrainian).

19. Datsyuk, S. (2015). *Rosiys'ka mental'nist': zahadka, vyhadka i nezminna substantsiya* [Russian mentality: riddle, fiction and unchanging substance]. URL: <https://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-inezminna-substantsiya.html> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

20. Yuriy, M. (1997). *Etnohenez ta mentalitet ukrayins'koho narodu* [Ethnogenesis and mentality of the Ukrainian people]. K.: Takson. (in Ukrainian).

21. Pokolinnya nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsiyi. [Generation of independence: values and motivations]. (2021). *Sotsiologichna hrupa Reytynh*. URL: [HTTPS://RATINGGROUP.UA/RESEARCH/UKRAINE/POKOLENIE_NEZAVISIMOSTI_CENNOSTI_I_MOTIVACII.HTML](https://RATINGGROUP.UA/RESEARCH/UKRAINE/POKOLENIE_NEZAVISIMOSTI_CENNOSTI_I_MOTIVACII.HTML) (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

22. Mihratsya ta sotsial'no-politychni nastroyi pid chas povnomasshtabnoyi viyny Rosiyi proty Ukrayiny – desyata khvylya doslidzhennya. Analitychnyy zvit Tsentru ekonomichnoho vidnovlennya, NDO ta Gradus Research [Migration and socio-political attitudes during the full-scale war of Russia against Ukraine – the tenth wave of research, analytical report of the Center for Economic Recovery, NGO and Gradus Research]. (2022). URL: https://gradus.app/documents/301/Gradus_EU_wave_10_UA.pdf (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

23. Dorosh, S. (2023). "Army. Language. Faith". How Poroshenko's Slogans Became Zelensky's slogans. *BBC News Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64175314> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

24. Hordiichuk, O. (2023). Etnichni stereotypy: osoblyvosti formuvannya ta funktsionuvannya [Ethnic stereotypes: peculiarities of formation and functioning]. *Ukrayins'ka polonistyka*. Tom 21, № 1 P. 73–82. URL: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-1> (last accessed: 14.08.2023). (in Ukrainian).

Receive: September 04, 2023

Accepted: September 25, 2023